

Ұлттық қорғаныс университеті
Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы

ВАФИН ХАРИС ШАМИЛЬЕВИЧ

**Қарулы қақтығыстардың тарихы
XX ғасырдың 60-жылдарында КСРО аумағында**

8D12102 – Әскери тарих

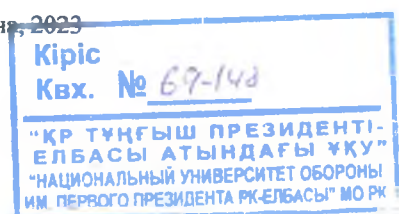
АННОТАЦИЯ

дәреже алуға арналған диссертациялар
философия докторлары (PhD)

Ғылыми кеңесшілер:

философия докторы (PhD), қауымдастырылған
профессор, полковник А. И. Рысқұлбеков
философия докторы (PhD), полковник Ибраев Н. С.

Астана, 2023

Диссертацияның құрылымы

ТЕРМИНДЕР МЕН АНЫҚТАМАЛАР	
ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕУЛЕРДІҢ ТІЗБЕСІ	
Кіріспе	
1 Тарихнама, дереккөздік база және әдіснамалық негіздер	
1.1 мәселенің тарихнамасы.....	
1.2 дереккөз базасы	
1.3 зерттеудің әдіснамалық негіздері.....	
Қорытындылар	
2 ХХ ғасырдың 60-жылдарының соңындағы кеңес-қытай қатынастарының Әскери-стратегиялық талдау.....	
2.1 Кеңес-Қытай халықаралық қатынастарын талдау.....	
2.2 Кеңес-Қытай қарулы қатығыстарының шарттары мен факторлары.....	
2.3 кеңес-қытай шекарасындағы қарулы қатығыстардың әскери-тарихи кезеңділігі.....	
Қорытындылар	
3 Қазақстан ХХ ғасырдың 60-жылдарының соңындағы кеңестік-қытайлық қарулы қатығыстарда	
3.1 Даманский аралындағы қарулы қатығысқа қазақстандық жауынгерлердің қатысуы.....	
3.2 Дулаты кентінің, Шығыс Қазақстан облысының, Қазік КСР-нің қарулы текетіресі.....	
3.3 Қазақ КСР Алматы облысы, Жаланақкөл көліндегі қарулы қатығыс.....	
Қорытындылар	
Қорытынды	
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	
А қосымшасы ("жауынгер және әскери өнер тарихы" оқулығына енгізу (іске асыру) туралы Акт").....	
Б қосымшасы (" Застава тарландары " ӨҚБ нәтижелерін енгізу туралы Акт).....	
В қосымшасы (ҚР ҚК Әскери-тарихи музейінің экспозициясына нәтижелерді енгізу туралы Акт).....	
Г қосымша ("Қазақстанның әскери тарихы" оқу құралына нәтижелерді енгізу актісі").....	
Д қосымшасы (2023 жылғы 11 мамырдағы № 35538 авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізіліміне мәліметтерді енгізу туралы куәлік "XX ғасырдың 60-жылдарындағы кеңес - қытай шекарасындағы қарулы қатығыстарды кезеңге бөлу").....	
Е қосымшасы (авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізіліміне 2023 жылғы 13 мамырдағы № 35656 "Қазақстан кеңестік-қытайлық қарулы қатығыстарды (қазақстандық жауынгерлердің	

естеліктері, қарулы қақтығыстардың авторлық схемалары)" мәліметтерді
енгізу туралы куәлік).....
Ж қосымшасы (қазақстандық жауынгер Сыдықбеков Оңғарбектің
естеліктері).....
Қосымша және (қазақстандық жауынгер Нүптекеев Рахимханның
естеліктері).....
Қосымша (қазақстандық жауынгер Воронкин Николайдың
естеліктері).....
Қосымша Л (XX ғасырдың 60-жылдарындағы кеңес-қытай мемлекеттік
шекарасының батыс учаскесінің тарихи шолу
қартасы).....
Қосымша М (XX ғасырдың 60-жылдарындағы кеңес-қытай мемлекеттік
шекарасының Шығыс учаскесінің тарихи шолу қартасы).....

ЗЕРТТЕУ ТАҚЫРЫБЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ. Қазақстан Республикасы егеменді, тәуелсіз, "көпвекторлы" сыртқы саясатты жүргізеді, оның бастауында Қазақстан Республикасының Президенті – Жоғарғы Бас Қолбасшы Қ.Қ. Тоқаев тұрды. Ол "Отанымыздың аумақтық тұтастығын сақтау – біздің қасиетті парызымыз. Біздің ата-бабаларымыз ғасырлар бойы ешкімнің біздің жерлерімізге қол сұғуына жол бермеді және оларды сақтауға өсиет етті. Біздің басты міндетіміз-бұл ұлы мұраны көздің қарашығындай сақтау. Біз ұрпақтарымызға біртұтас және мықты мемлекет қалдыруымыз керек. Тек елдегі бейбітшілік пен тұрақтылықты қорғай отырып, біз прогрессивті және дамыған мемлекет құра аламыз. "Қарулы күштер осы іргелі құндылықтарды сенімді түрде қорғауға арналған"... Халық даналығы "Жау жоқ деме, жар астында" ("жау жоқ деп айтпа, ол жартастың артында") қазір ерекше мәнге ие болуда. Тәуелсіздікті сақтау ісінде біз кез келген сынаққа дайын болуымыз керек. Осы қиын кезеңде армияның рөлі бұрынғыдан да артады".

Ресей Федерациясы мен Қытай Халық Республикасы сияқты ірі мемлекеттер арасындағы геостратегиялық орналасу саяси және экономикалық халықаралық байланыстардың тепе-теңдігін сақтайды.

Осыған байланысты ХХ ғасырдың 60-жылдарында мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кеңестік тәжірибесін зерделеу мемлекеттің ұлттық және әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етуде Қазақстан Республикасы үшін өзекті болып табылады.

Қазақстан Республикасының аумағына жақын жерде әскери қауіп-қатерлерге алғышарттар да туындауы мүмкін. Оларға қазіргі әлемдік тәртіпті өзгерту және әлемдік және аймақтық державалардың стратегиялық ресурстарына ықпал ету аясын кеңейту шарттары, сондай-ақ сыртқы күштер ел аумағындағы саяси мақсаттарына қол жеткізу үшін пайдалана алатын сепаратизм мен терроризм белсенділігінің артуы жатады. Бұл факторлар Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздігіне әсер етеді.

ХХ ғасырдағы Кеңес-Қытай қарулы қақтығыстарының тарихи тәжірибесін зерттеу келесі факторларға байланысты:

-әлемдегі саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгеруімен, әлемдік қоғамдастықтағы бейбітшілік пен соғыс туралы дүниетанымдық көзқарастар мен құндылық бағдарларының деформациясымен, бұл елдің аумақтық тұтастығын қамтамасыз етуге екіұшты әсер етеді;

-ХХ ғасырдың 60-жылдарындағы кеңестік кезеңде Отанды қорғаудың тарихи тәжірибесін, оның жауынгерлік міндеттерді орындау жағдайындағы өзгерістердің динамикасы мен бағытын зерделеуде бірыңғай тәсілдің болмауы;

-ХХ ғасырдың 60-жылдарындағы кеңестік-қытайлық Қарулы текетірегі зерттеуде Қазақстандық әскери-тарих ғылымында жаңа әдіснамалық тәсілдерді іздеу қажеттілігі;

- Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығы мен тәуелсіздігін сақтауға ықтимал сын-тегеуріндер мен қауіп-қатерлердің қазіргі заманғы болмысының болуы.

Сондай-ақ, осы тәжірибені пайдалану Қазақстан Республикасы Қарулы

Күштері әскери қызметшілерінің жауынгерлік даярлық деңгейін арттыру міндеттерін сапалы және нәтижелі шешуге көмектеседі.

Осылайша, жоғарыда аталған факторлардың барлық жиынтығы зерттеу тақырыбын ғылыми тұрғыдан дамыту қажеттілігін көрсетеді.

МӘСЕЛЕНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ДӘРЕЖЕСІ.

Әскери тарих ғылымында бұл тақырып жауынгерлік деректі көздерге қол жетімділіктің шектеулі болуына байланысты жеткілікті зерттелмеген. Сондықтан XX ғасырдың 60-жылдарындағы кеңес-қытай шекарасындағы оқиғаларды сипаттайтын аздаған публицистикалық және ғылыми әдебиеттер ашық баспасөзде жарияланды.

Қытай бойынша кеңес мамандарының арасында бірқатар жұмыстарда XX ғасырдың 60-жылдарының аяғында КСРО мен ҚХР арасындағы шекаралық реттеу мәселелеріне көп көңіл бөлінді. Сонымен, әр түрлі уақытта Н. Гайдук, м. с.Капица, О. Б. Борисов және Б. Т. Колосков, к. Босев, С. Л. Тихвинский, Ю. М. Галенович, м. и. Сладковский, А. Прохоров, Моско г. Н., Горбачев Б. Н.Изучению советско-китайских событий на острове Даманском были посвящены труды советских военных специалистов таких как: В.Ф. Бутурлинов, Г.К. Плотников, В.В. Чубаров, А. Пивоваренко, В.Е. Мануйлов, П.Чиркин, И.Петров, В.Щур, Д.Ющенко, Ю.А. Нешумов.

Қазіргі орыс тарихнамасында зерттелетін тақырыптың кейбір сұрақтары белгілі орыс ғалымдарының бірқатар еңбектерінде қамтылды, мысалы: С. Л. Тихвинский, Б.и. Ткаченко, Ю. М. Галенович, П. А. Гвасков, и. Г. Дороговоз, Д. с. Рябушкин, С. Л. Рогоза және Н. Б. Ачкасов, А. Мусалов, Е. Д. Степанов, А. Н. Огороков, В.Н. Мельников, И.И. Петров, В. Д. Бубенин, В. Гладков, И. С. Прокопенко, Н. Н. Вавилов.

Қытай тарихшылары да осы мәселеге назар аударды. Қытай тарихнамасы Ши Джун, Ху Шенг, Чен Чжихуа, Сун есімдер, Сун Ханбина, Яо Юэ, Сю Ян, Лю Чжицин, Хуан Жи Лан, Тан Цзун сияқты ғалымдардың еңбектерімен ұсынылған.

Батыс тарихнамасында XX ғасырдың 60-жылдарының соңындағы кеңес-қытай қатынастары да зерттелген. Ол әйгілі американдық ғалымдардың еңбектерін ұсынды: Т. Робинсон, Н. Максвелл, Р.Вич, с. Урбанский, Л. Дж.Голдштейн.

Қазақстандық тарихнама негізгі стратегиялық серіктестердің бірі ретінде ҚХР-мен қарым-қатынастарды дамытуға көп көңіл бөледі.

Қазақстандық синологтардың ғылыми бағытының мақсаты қойылды. Олардың ішінде Қ-Ж. К.Тоқаев, Қ. Ш. Хафизова Қоқарев К. А., В. Н. Хлупин, Ф. Хамраев, Э. м. Абен, Р. К. сияқты зерттеушілердің маңызды еңбектерін атап өтуге болады.Жыл. Карин, К. Л. Сыроежкин, В. Михеева, П. Ну. Бектұрғанова, Д. С. Таубалдиева, Г.К. Мұқанова.

Зерттелетін тақырыптың жекелеген мәселелері қазақстандық әскери ғалымдардың еңбектерінде қозғалды, мысалы: А. Шоинбаев, А. ю. Адаутов, Н. Ж. Асыллов, б. Ы. Елубаев, С. Қ. Тыныбаев.

Осылайша, жоғарыда аталған еңбектерді талдау зерттелетін тақырып туралы жалпы түсініктерді игеруге және зерттелмеген сұрақтар шеңберін анықтауға мүмкіндік берді, бұл зерттеу тақырыбын анықтауға мүмкіндік берді. Тарихнаманың егжей-тегжейлі талдауы 1.1-кіші бөлімде берілген.

Зерттеу нысаны-XX ғасырдың 60-жылдарындағы Кеңес-Қытай халықаралық қатынастары.

Зерттеу тақырыбы-1969 жылғы Кеңес-Қытай қарулы қактығыстары.

Жұмыстың мақсаты-1969 жылғы Кеңес-Қытай қарулы қактығыстарының тарихын және оларға Қазақстан Республикасының Әскери-тарих ғылымын одан әрі дамыту үшін казакстандық жауынгерлердің қатысуын зерделеу.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер анықталды:

- тарихнаманы зерделеу, дереккөздік базаны ұсыну, зерттеудің әдіснамалық негіздерін анықтау;

- XX ғасырдың 60-жылдарының аяғында кеңес-қытай қатынастары мен қарулы қактығыстарға әскери-стратегиялық талдау жүргізу;

- Қазақстан мен казакстандық жауынгерлердің кеңес-қытай шекарасындағы қарулы қактығыстарға қатысу тарихын зерделеу.

Зерттеудің хронологиялық шеңбері 40-шы жылдардың аяғынан XX ғасырдың 70-ші жылдарының басына дейінгі кезенді қамтиды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы-диссертацияда бірінші рет:

- тарихнама жинақталып, жүйеленді, зерттеудің дереккөздік базасы ұсынылды, онда 83 жаңа мұрағаттық құжат ғылыми айналымға енгізілді, мәселенің авторлық әдістемесі ұсынылды;

- XX ғасырдың 60-жылдарының аяғында кеңес-қытай қатынастары мен қарулы қактығыстарға әскери-стратегиялық талдау жүргізілді;

- Қазақстан мен казакстандық жауынгерлердің кеңес-қытай шекарасындағы қарулы қактығыстарға қатысу тарихы зерттелді.

ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ. Диссертациялық жұмыстың теориялық маңыздылығы мынада:

- зерттеу барысында алынған нәтижелер мен ережелер Қазақстанның әскери тарихының мәселелері бойынша кейінгі ғылыми зерттеулерде пайдаланылуы мүмкін;

- ҚР Қарулы Күштерінің әскери тарихы, құрылыс тарихы бойынша оқулықтар, оқу құралдарын жазу кезінде.

Практикалық маңыздылығы мынада:

- диссертацияда ұсынылған материал дәріс жазу кезінде, семинар сабақтарын өткізу кезінде және магистранттар мен докторанттардың өздік жұмысында пайдаланылуы мүмкін;

- Қазақстанның әскери тарихын зерделеуде және тарихи атластарды дайындауда анықтамалық материал ретінде;

- әскери қызметшілермен және жастармен тәрбие және идеологиялық жұмыста.

Зерттеудің дереккөздік базасы шартты түрде 5 топқа бөлінген:

Дереккөздердің бірінші тобы-жарияланған заңнамалық актілер, мемлекеттік билік және мемлекеттік басқару органдарының құжаттары, әскери басқару органдарының нормативтік-құқықтық құжаттары – КСРО Қорғаныс Министрлігі және КСРО СМ КГБ Шекара әскерлері. Қазақстан мен Қытай арасындағы мемлекеттік шекараны саяси реттеудің нормативтік-құқықтық базасын құрайтын құжаттар.

Дереккөздердің екінші тобына-ғылыми айналымға алғаш рет енгізілген Қазақстан Республикасы Мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттарының бұрын жарияланбаған құжаттары жатады. Зерттеу үшін ҚР орталық мемлекеттік мұрағатының (ҚР ОА) 2436-Т., ҚР Президенті Мұрағатының (ҚР АП) 412-Т., ҚР Қорғаныс министрлігінің орталық мұрағатының (ҚР ҚМ ОА) 102, 106, 113-Т., сондай-ақ ҚР ҰҚК ШС ОА-ның құжаттары ерекше қызығушылық тудырады. Осы қорлардан 83 мұрағаттық құжат алғаш рет ғылыми айналымға енгізілуде.

Дереккөздердің үшінші тобы-мерейтойлық кітаптар, конференциялардың транскрипттері, "азаматтық зерттеушілер" деп аталатын мерзімді басылымдардағы мақалалар, XX ғасырдың 60-жылдарының соңындағы кеңес-қытай қатынастарына арналған.

Дереккөздердің төртінші тобы - "Бағдар", "Хабаршы ҰҚУ", "Шекара", "Отансақшы" атты арнайы мерзімді әскери басылымдарда жарияланған әскери ғалымдардың еңбектері.

Дереккөздердің бесінші тобы-ардагерлерді еске алу, казакстандық жауынгерлермен әңгімелесулер мен сауалнамалар жазу, сондай-ақ жауынгерлік оқиғалар орындарына ғылыми іссапар барысында алынған мәліметтер.

Осылайша, дереккөздердің барлық бес тобы зерттеудің дереккөздік, дәлелдік базасын құрады. Дереккөздерге егжей-тегжейлі талдау диссертацияның 1.2-бөлімінде берілген.

ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Өткен ғасыр оқиғаларының тарихи барысының ішінде 60-жылдардың аяғындағы тату көршіліктен қарулы қақтығыстар сериясына дейінгі даму динамикасы бойынша кеңес-Қытай халықаралық қатынастары Қазақ КСР аумағы арқылы өтетін кеңес-қытай шекарасындаевых қимылдарының алдын алу мен жүргізудің бірегей тәжірибесі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде бұл оқиғаларды бағалау бүгінгі күнге дейін қайшылықты болып қала береді.

Кеңестік, отандық, шетелдік тарихнаманы және әскери сарапшылардың бағаларын талдау кеңестік тарих ғылымы Қытайдың коммунистік идеалдар мен социалистік жүйеден кетуі ретінде қарулы қақтығыстарға әкелген кеңес-қытай қатынастарының күрт нашарлауын терең идеологиялық тұрғыдан түсіндірді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Өз кезегінде қытай тарихшылары мен саясаттанушылары кеңес коммунистерінің "марксизм-ленинизм принциптерінен" "ревизионизмге" және "Ұлы державаға" кетуін мәлімдеді.

Батыс ғалымдары кеңес-қытай дағдарысын жаһандық қауіпсіздік және қақтығыстың екі тарапының ядролық қаруды қолдану қаупінің артуы тұрғысынан қарастырды.

Кеңестік-қытайлық қарулы қақтығыстардың ресейлік сарапшыларының заманауи бағалары, сондай-ақ кеңестік кезеңдегі бағалар Даманский аралындағы қарулы қақтығысты басым және шекарада жергілікті сипаттағы қарулы арандатушылық ретінде анықтайды.

Қазіргі казакстандық ғалымдар Кеңестік-Қытай шекарасының казакстандық учаскесіндегі оқиғаларды кеңестік кезеңдегі оқиғалар ретінде

карастырады, бұл ретте кеңестік-Қытай дағдарысының себептері, шарттары мен факторларын кешенді қарастырмай, ондағы Қазақстан орны мен рөлін айқындамайды.

Жиналған, өңделген және талданған жаңа мұрағат көздері, қатысушылардың естеліктері, қазақстандық жауынгерлермен жеке әңгімелесу авторға зерттеу тақырыбының авторлық тұжырымдамасы мен әдіснамасына негіз болған жылдардағы оқиғаларға өзіндік көзқарас пен бағалауды қалыптастыруға әрекет жасауға мүмкіндік берді.

Осыған байланысты, әдістемені әзірлеу кезінде зерттеудің негізгі категориясы – қарулы қақтығыс туралы шешім қабылдау қажет.

Кеңес дәуіріндегі әскери сөздіктер мен соғыс құжаттарында "қарулы қақтығыс" термині қолданылмаған. Мәселен, мысалы, 1965, 1989 жылдардағы негізгі әскери терминдердің сөздіктерінде және 1979 жылғы энциклопедиялық сөздікте "қарулы қақтығыс" анықтамасы жоқ.

Ресей Федерациясының қазіргі заманғы басқару құжаттарында "қарулы қақтығыс" анықтамасы біздің ойымызша кеңінен берілген. Ресей Федерациясының Әскери доктринасы бойынша қарулы қақтығыстарға (25.12.2014) мыналар жатады: мемлекеттер арасындағы шектеулі ауқымдағы қарулы қақтығыс (халықаралық қарулы қақтығыс) немесе бір мемлекеттің аумағындағы қарама-қарсы тараптар (ішкі қарулы қақтығыс).

Қазақстан Республикасының әскери доктринасында (29.09.2017) "қарулы қақтығыс" "...мемлекеттегі әскери жағдай енгізілмейтін әскери күш қолдана отырып, ауқымы шектеулі мемлекеттер, халықтар, әлеуметтік топтар арасындағы қайшылықтарды шешу нысаны" ретінде айқындалады.

XX ғасырдың 60-жылдарындағы КСРО аумағындағы кеңес-Қытай қарулы қақтығыстарының тарихы бойынша диссертациялық зерттеудің барлық материалдары, сондай-ақ кеңестік кезең мен қазіргі заманның доктриналық құжаттарын талдау "қарулы қақтығыс" ұғымына Қиыр Шығыстағы Даманский аралындағы, Қазақ КСР-нің Дулаты кенті мен Жаланаңашкөл көліндегі қарулы қақтығыстарды жатқызу керек екенін анықтауға мүмкіндік берді 1969 ж.

Диссертация 1969 жылғы Кеңес-Қытай қарулы қақтығыстарына жетілдірілген анықтама беруге тырысады.

Осылайша, біздің ойымызша, әскери тарих ғылымы тұрғысынан алғанда, XX ғасырдың 60-шы жылдарының соңындағы кеңестік-қытайлық қарулы қақтығыстар-бұл екі мемлекеттің тұрақты күштері қарулы күрестің әдеттегі құралдарын қолдана отырып, КСРО мен КХР арасындағы идеологиялық, саяси және аумақтық қайшылықтарды шешудің бір түрі. мемлекеттер соғыс деп аталатын ерекше жағдай.

Сонымен қатар, осы тақырыпты зерттеу әдістемесін әзірлеу кезінде, біздің ойымызша, кеңес-қытай қатынастарының күрт нашарлауының нақты себептерін – "тату көршіліктен" ашық қарулы қақтығысқа секіруді, сондай-ақ Қытай басшылығының шынайы мақсаттарын түсіну керек.

Қытай мен КСРО арасындағы қақтығыстар мен қайшылықтар бірнеше аспектілерге әсер етеді. Олардың бірі идеялық келіспеушіліктер болды. Тағы бір аспект-Қытай КСРО диктатурасынан бас тартуды мақсат етті. Кеңес коммунистерінің басшылығы әлі де өз еркімен диктант жасауға тырысты

және Қытай коммунистік партиясынан оның нұсқауларына бағынуды талап етті, оларды өз бақылауына алуға және оны әскери және дипломатиялық тұрғыдан өз стратегиясына байланыстыруға тырысты.

Алайда, біздің ойымызша, Қытай XX ғасырдың 60-жылдарына қарай кеңестік экономикалық көмекті қолдана отырып, Батыс экономикасының артықшылықтары мен жетістіктерін түсініп, өзінің экономикалық артықшылықтарын, жана технологияларын өзінің экономикалық өсуі мен өркендеуі үшін тәуелсіз, тәуелсіз Қытай ретінде пайдалану үшін батысқа жақындауға бет бұрды. жана әлемдік держава.

Қытайдың негізгі үлкен мақсаттары XX ғасырдың 60-жылдарында – қазіргі қытай болып табылатын экономикалық күшті және саяси ықпалды мемлекет, үшінші әлемдік орталық құру болды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қытай өз мақсаттарына жету үшін кеңес-қытай территориясындағы бірқатар қарулы қақтығыстарды КСРО-дан кетуді көрсету және батысқа жақындау сигналы ретінде жоспарлады және жүзеге асырды.

Диссертациялық жұмысты жазу кезінде жалпы ғылыми және арнайы тарихи әдістер қолданылды: талдау, син

тез, индукция, дедукция, Тарихи кезеңдеу әдісі, тарихи-салыстырмалы, тарихи-хронологиялық әдіс, тарихи-салыстырмалы, ретроспективті, қазіргі заманмен байланыс әдісі.

Зерттеу әдістемесі мен әдістерінің толық мазмұны 1.3-кіші бөлімде берілген.

ҚОРҒАУҒА ШЫҒАРЫЛАТЫН ЕРЕЖЕЛЕР:

- проблеманың тарихнамасын жүйелеу, бұрын белгісіз мұрағат көздерін ғылыми айналымға енгізу, зерттелетін мәселенің авторлық әдістемесі;

– XX ғасырдың 60-жылдарындағы Кеңес-Қытай қарулы қақтығыстарына әскери-стратегиялық талдау;

-XX ғасырдың 60-жылдарында Қазақстанның (ҚазКСР) және қазақстандық жауынгерлердің КСРО аумағындағы қарулы қақтығыстарға қатысу тарихын жалпылау.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІН СЫНАҚТАН ӨТКІЗУ ЖӘНЕ ЕНГІЗУ.

Диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері, қорытындылары мен нәтижелері 11 (он бір) ғылыми мақалаларда, оның 7 (жеті) ҚР Мнұо ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған журналдарда ("Бағдар" ҰБО әскери-теориялық журналы ("бағдар"), ҰБО ғылыми-білім беру журналы) жарияланған "Хабаршы" ("Хабаршы"), "Шекара" АПС мамандандырылған ғылыми журналы; 4 (төрт) халықаралық ғылыми конференцияларда ("шекаралық қауіпсіздікті жетілдірудің өзекті аспектілері" ХҒК; "қазіргі кезеңдегі азаматтық жоғары оқу орындарындағы әскери дайындық: тарихы, тенденциялары және даму перспективалары "ХҒКК III VI Губкин гуманитарлық оқулары").

Сондай-ақ, диссертациялық зерттеу нәтижелерін енгізудің төрт актісі алынды (А, Б, В, Г қосымшалары). Диссертациялық зерттеу материалдары пайдаланылды:

2.6 "16-тақырып. Жергілікті соғыстар мен қарулы қақтығыстардың себептері, жедел-стратегиялық шолуы және қорытындылары XX ғасырдың

50-80 жылдары"; "соғыс және әскери өнер тарихы" оқулығы, редакциялаған генерал-лейтенант, Т. ғ. д., профессор Тасболатов А. Б.;

ҚР ҰҚК ПА оқу-тәрбие үдерісіндегі "Қазақстанның әскери тарихы" оқу құралының 4-бөлімінің 9-тарауында;

"Қазақстан Әскери тарихының атласында "профессор, Т.ғ. д. с. Ш. Мұхамеджанованың редакциясымен" жергілікті соғыстар және қарулы қақтығыстар " 8-бөлімінде диссертациялық жұмыстың материалдары, фотосуреттері мен схемалары қолданылды.

Диссертация материалдары: "Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері" залында "ҚР ҰҚК Шекара қызметінің 30 жылдығына" орайластырылған тақырыптық көрмені әзірлеу барысында; "Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері басқа да әскерлері мен әскери құралымдары" бөлімінде; қазақстандық жауынгерлердің кеңес-Қытай қарулы қақтығыстарына қатысуына арналған; экспозицияны ұйымдастыруда пайдаланылды Астана қаласының мемлекеттік әскери-тарихи мұражайында.

Ғылыми зерттеудің жеке үлесі мен жаңалығының көрінісі қосымша расталады:

-2023 жылғы 11 мамырдағы № 35538 "XX ғасырдың 60 - жылдарында кеңес-қытай шекарасындағы қарулы қақтығыстарды кезеңге бөлу" авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізіліміне мәліметтер енгізу туралы куәлікпен (Д-қосымша);

– "Қазақстан кеңестік-қытайлық қарулы қақтығыстарда (қазақстандық жауынгерлердің естеліктері, қарулы қақтығыстардың авторлық схемалары)" 2023 жылғы 15 мамырдағы № 35656 авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізіліміне мәліметтер енгізу туралы куәлікпен (Е қосымшасы);

Диссертацияның құрылымы диссертациялық зерттеудің логикасы мен мақсатымен анықталады және қойылған міндеттерді шешудің дәйектілігін көрсетеді. Диссертациялық жұмыс проблемалық-хронологиялық принцип бойынша құрылған, мәтіннің 146 бетінде көрсетілген және 10 кесте, 13 сурет және 11 қосымшадан тұрады.

Жүргізілген зерттеу негізінде диссертацияда негізгі ережелер, тұжырымдар тұжырымдалып, келесі ғылыми нәтижелер алынды:

1. БІРІНШІ ҒЫЛЫМИ НӘТИЖЕ.

1) зерттеу көрсеткендей, аталған проблема бойынша тарихнама саяси өзгерістер мен жана әлеуметтік-экономикалық шындықтардың әсерінен дамыды.

Тақырып бойынша жарияланған ғылыми әдебиеттерді талдау КСРО аумағында XX ғасырдың 60-жылдарының аяғындағы қарулы қақтығыстардың тарихы аз зерттелген деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Диссертациялық зерттеу барысында біз алғаш рет 50 жылдан астам уақыт бойы қалыптасқан мәселенің тарихнамасын жүйеледік және шартты түрде алты топқа бөлдік: кеңестік тарихнама, кеңестік әскери тарихнама, қазіргі орыс тарихнамасы, Қытай тарихнамасы, Батыс тарихнамасы және отандық, қазақстандық тарихнама.

Кеңес тарихнамасында 1969 жылы КСРО аумағындағы кеңестік-

қытайлық қарулы қактығыстар өте идеологияланған және "марксизм-ленинизм" идеялары мен социализм идеалдарынан "жолдан таюшылық" ретінде ұсынылған. Бұл тұжырымдар тиісті партиялық құжаттарда КОКП Орталық Комитетінің Бас желісімен анықталды. Кеңес зерттеушілерінің ғылыми еңбектерінде көрсетілген мемлекеттік шекарадан өтудің заңдылығы мәселелерінің туындау себептерін талдау кеңестік тарихшылардың, саясаткерлердің, аймақтанушылардың көпшілігі Мао Цзэдунның КСРО-ға қатысты сыртқы саяси бағытын өзгертудің шекаралық проблемасының негізінде қарағанын көрсетеді.

Кеңестік әскери тарихнамада авторлар КСРО СМ КГБ Кеңес шекара әскерлерінің, КСРО ҚК бөлімшелері мен бөлімшелерінің іс-әрекеттеріне кәсіби баға берді, онда жекпе-жек эпизодтары, жауынгерлік қамтамасыз ету түрлері, іс-қимыл тактикасы, тұраралық өзара іс-қимыл қарастырылды. Сонымен бірге, 1969 жылғы кеңестік-қытайлық қарулы қактығыстарды әскери-саяси бағалау КСРО партия басшылығының ресми бағалауларына қайшы келмеді.

Қазіргі орыс тарихнамасында 2000 жылдардың ортасында журналистер де, кәсіби әскери адамдар да, сол оқиғалардың куәгерлері де, ХХ ғасырдың 60-шы жылдарының аяғында Кеңес-Қытай қарулы қактығыстарында зерттелген кезеңде қызмет еткен адамдар жазған бірқатар жұмыстар пайда болды. Авторлар 1945 жылдан кейін КСРО қатысқан жергілікті соғыстар мен қарулы қактығыстарды сипаттады, онда кеңестік-қытайлық қарулы қактығыстарды талдауға бір тараудан артық емес, материалдар негізінен қоғамдық көздерден жиналды.

Қазіргі кезеңдегі Қытай тарихнамасына жүргізілген талдау келесі ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік берді. Бірқатар авторлар 1969 жылғы кеңестік-қытайлық қарулы қактығыстарды түсіндіру кезінде антисоветтік риториканы ұстанады. Шекара аумағындағы оқиғалардың сипаттамасы оқырманға эмоционалды әсер етуді күшейтуге бағытталған тілдің әртүрлі бейнелеу және экспрессивті құралдарын қолданумен қатар жүреді. Қытайлық тарихшылардың, саясаттанушылардың, КСРО өмір сүрген кездегі және оның ыдырауынан кейінгі халықаралық ғалымдардың өткен сабақтарын бағалауда айтарлықтай өзгерістер табылған жоқ.

Батыс тарихнамасында ХХ ғасырдың 60-шы жылдарының аяғында екі ірі социалистік держава арасындағы кеңестік-қытайлық қарулы қактығыстар "үшінші дүниежүзілік соғыс" қаупі ретінде болжанбайтын нәтижемен қабылданды. Сондай-ақ, кейінірек көптеген батыс зерттеушілері 1969 жылғы кеңес-қытай шекарасындағы бірқатар қарулы қактығыстар АҚШ-тын сыртқы саясатына Оңтүстік-Шығыс Азиядан Қытайға әсер ету бағытын өзгертуге мүмкіндік бергенін атап өтті.

Отандық, қазақстандық тарихнаманы талдау авторлардың көпшілігі ХХ ғасырдың 60-жылдарының соңындағы кеңес-Қытай қатынастарын халықаралық қатынастар, экономикалық ынтымақтастық, саяси одақтар, Ұлттық қауіпсіздік объективі арқылы зерттейді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Алайда, осы тақырып бойынша әскери-тарихи зерттеулер мүлдем жоқ.

Осылайша, ХХ ғасырдың 60-жылдарындағы КСРО аумағындағы қарулы

қақтығыстар тарихнамасын талдау және жүйелеу диссертациялық зерттеу тақырыбы аз зерттелген және өзекті болып табылады, бұл диссертациялық жұмыстың мақсаты мен міндеттерін таңдауды анықтады.

2) дереккөздік база төрт топқа бөлінеді: бірінші топ-мемлекеттік шекараны демаркациялау мен демилитаризациялауды реттейтін нормативтік – құқықтық актілер, заңдар және заңға тәуелді актілер, ведомстволық бұйрықтар; екінші топ – мемлекеттік мұрағат қорларынан: ҚР Президенті мұрағатынан, ҚР Орталық мемлекеттік мұрағатынан мұрағаттық құжаттар; үшінші топ-ведомстволық мұрағат қорларынан алынған құжаттар – ҚР ҚМ Орталық мұрағаты, ҚР ҰҚК КС Орталық мұрағаты, төртінші топ – катысушылардың естеліктері және сол оқиғалардың тірі куәгерлерімен сұхбат материалдары. Зерттеу барысында ғылыми айналымға алғаш рет 83 жаңа тарихи дереккөз енгізілді. Бұл дереккөз базасы ХХ ғасырдың 60-жылдарындағы КСРО аумағындағы қарулы қақтығыстар тарихының тұтас бейнесін жасау және Қазақстанның оларға қатысуы үшін кешенді ғылыми зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді.

3) зерттеудің әдіснамалық негіздері.

Осы тақырыпты зерттеу әдістемесін әзірлеу кезінде ХХ ғасырдың 60-жылдарының аяғында "Мәңгілік бауырластық пен тату көршіліктен" бастап Қытай басшылығының шынайы мақсаттарына байланысты ашық қарулы қақтығыстарға дейінгі кенестік-қытайлық қатынастардың күрт нашарлауының нақты себептерін түсіну негіз болып табылады.

Біздің ойымызша, ХХ ғасырдың 60-жылдарының аяғындағы ҚХР мен КСРО арасындағы қайшылықтар мен қақтығыстар бірнеше аспектілерді қамтиды. Олардың кейбіреулері социализм мен коммунизмді құру жолдары туралы идеялық келіспеушіліктер деп аталды. Біздің ойымызша, тағы бір аспект және біздің ойымызша, ҚХР кенестік экономикалық көмекті қолдана отырып, Батыс экономикасының артықшылықтары мен жетістіктерін түсініп, КСРО диктатынан бас тартуды мақсат етіп, өзінің экономикалық артықшылықтарын, жаңа технологияларын пайдалану мақсатында батысқа жақындауға бет бұрды. өзінің экономикалық өсуі мен тәуелсіз, тәуелсіз ретінде өркендеуі үшін Қытай жаңа әлемдік держава ретінде.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қытай өз мақсаттарына жету үшін КСРО-дан кетудің ашық демонстрациясы және осы диссертациялық зерттеудің негізгі әдіснамалық негізі болып табылатын батысқа жақындау сигналы ретінде кеңес-Қытай аумағында дайындалған қарулы қақтығыстар сериясын жоспарлап, жүзеге асырды.

Осыған байланысты диссертациялық жұмыста ХХ ғасырдың 60-шы жылдарының соңындағы кеңес-Қытай қарулы қақтығыстары екі мемлекеттің тұрақты күштері қарулы күрестің әдеттегі құралдарын қолдана отырып, идеологиялық, саяси және аумақтық қайшылықтарды шешудің бір түрі болып табылатындығы туралы Әскери-тарихи анықтама берілген, онда мемлекеттер соғыс деп аталатын ерекше күйге өтпеген.

Диссертациялық жұмысты жазу кезінде жалпы ғылыми және арнайы әскери-тарихи зерттеу әдістері қолданылды:

– жалпы ғылыми әдістер-талдау, синтез, индукция, дедукция, салыстыру, жалпылау, бақылау және сұхбат сияқты.

- арнайы әскери-тарихи әдістер-тарихи құбылыстың дамуындағы себеп-салдарлық байланыстарды, проблемалық-хронологиялық әдісті, Салыстырмалы-тарихи әдісті қарастыратын тарихизм принципі сияқты.

Жоғарыда келтірілген әдістемелік негіздер мен зерттеудің аталған әдістері диссертациялық жұмыстың мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік берді.

2. ЕКІНШІ ҒЫЛЫМИ НӘТИЖЕ.

XX ғасырдың 60-жылдарының аяғында кеңес-қытай қатынастарына жүргізілген әскери-стратегиялық талдау көрсеткендей:

1) кеңес-Қытай халықаралық қатынастарында айқын нашарлауға және ашық қарулы қақтығыстарға тұрақты үрдіс байқалады.

60-жылдардың аяғындағы халықаралық жағдай Чехословакиядағы антисоветтік оқиғалардан және Прагаға Кеңес әскерлерінің енгізілуінен көрінетін социалистік жүйенің дағдарысы туралы куәландырды, бұл Мао Цзэдун бастаған Қытай басшылығының кеңестік диктатқа тәуелсіз Қытай мемлекетінің өзіндік даму стратегиясын әзірлеудің бастапқы нүктесі болды. Қытай Коммунистік партиясы теориялық тұрғыдан өзінің дамуының кейбір парадигмаларын "қайта ойластырды" және "аралық аймақтар" деп аталатын теориядан шыға бастады.

Бұл теорияға сәйкес, 50-ші жылдардағы Мәскеу мен Бейжіңнің сыртқы саяси бағыттарының бірлігін анықтаған бұрынғы факторлар XX ғасырдың 60-жылдарында басым рөл атқаруды тоқтатты. Қытай өзінің дамуының жана тарихи кезеңіне аяқ басты. Тиісінше, Қытай басшылығының "империализмге қарсы күрес" және "әлемдік социализм" ұстанымдарын нығайту мәселелері бойынша көзқарастары өзгерді. Ол үшін Қытай планетаның көптеген нүктелерінде революциялық және ұлт-азаттық қозғалыстарды қолдауға тырысты. Азия мен Латын Америкасындағы кейбір елдер Қытайды оның ұмтылыстарында қолдады. Сол жылдары Қытайдың халықаралық аренадағы беделі тұрақты түрде өсті. Осыған байланысты қытай басшылығы сыртқы саяси стратегияны түбегейлі өзгертуде, КҚП-ны насихаттаудағы басты тезис екі майданға: АҚШ-тағы "әлемдік империализмге" және КСРО-дағы "әлемдік ревизионизмге" қарсы мәжбүрлі күрес болып табылады. Дәл осы кезеңде КСРО мен ҚХР арасында бөліну айқын болды, бұл КСРО аумағында қарулы қақтығыстарға әкелді.

Жетекші социалистік елдер-Кеңес Одағы мен Қытай арасындағы алауыздық іс жүзінде Қытайдың АҚШ-пен және басқа батыс елдерімен қарым-қатынасын қалыңқа келтіруге негіз болды, бұл біздің ойымызша, сол кезеңдегі ҚХР әскери-саяси басшылығының басты мақсаты болды.

2) Кеңес-Қытай халықаралық қатынастарында қарулы қақтығыстардың туындау жағдайлары мен факторлары анықталды:

– біріншіден-географиялық жағдайлар.

Кеңес-қытай шекарасының батыс және шығыс бөлігінде олар физикалық-географиялық және климаттық сипаттамалары бойынша айтарлықтай ерекшеленді. Алайда, жағдайлардың жалпы сипаттамасы мемлекеттер арасындағы шекара табиғи таулы және су тосқауылдары арқылы өтті деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Сайып келгенде, бұл әскери шынжыр табанды және доңғалақты техниканы жыл бойы қолдануға

мүмкіндік бермеді. Қысқа күзгі-қысқы кезеңдерде және шектеулі жерлерде ғана құрлық күштерін қолдануға болады.

- екіншіден-кеңес-қытай шекарасының 22 учаскесіндегі қытай тарапының аумақтық талаптары.

Негізінен алшақтықтар қытай карталарында олар көрсеткен бірқатар учаскелердегі шекара сызығы кеңес аумағы арқылы жүргізілді. Осы 22 учаскенің 17 – сі батыс бөлігіне (Қазақ КСР, Қырғыз КСР және Тәжік КСР аумағы арқылы өтетін) және 5-і кеңес-қытай шекарасының шығыс бөлігіне (Қиыр Шығыста) тиесілі болды.

Алайда, біздің ойымызша, аумақтық даулар XX ғасырдың 60-жылдарының соңында кеңес-қытай шекарасындағы қарулы қақтығыстарға себеп болды.

– үшіншіден-әскери әлеуеттердің арақатынасы.

Зерттелетін кезеңде КСРО Қарулы күштері мен ПЛА-ның әскери әлеуеттерінің арақатынасы Кеңес Одағының Қарулы Күштердің барлық негізгі түрлері мен тұқымдары бойынша Қытайдан айтарлықтай артықшылығы болды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Қытай ядролық әлеуетті қолданған жағдайда, Кеңес Одағы Қытайдың әуе және теңіз күштерін іс жүзінде жойып, қалаларға ауқымды зиян келтіріп, Қытайдың әскери-теңіз күштері мен Әскери-теңіз күштерін жойып жіберуі мүмкін.

Алайда, Кеңес одағы осындай ауыр қаруды қолданған жағдайда, ол Қытайдан Қиыр Шығыс пен Орталық Азия аумағына кері ядролық соққы ала алады. Бұл жағдайда социалистік лагерь бөлініп, КСРО халықаралық санкциялар мен оқшаулануға ұшырап, адамзатқа нақты әлемдік апатқа қауіп төндіреді.

3) әскери-стратегиялық талдау барысында XX ғасырдың 60-жылдарындағы Кеңес-Қытай қарулы қақтығыстарының әскери-тарихи кезеңділігі жүргізілді.

Кеңес-қытай қатынастары онжылдықта "екі ұлы социалистік мемлекеттің" достығы мен бауырластығынан 1969 жылы Дулаты кенті мен Жаланашкөл көлінің маңындағы Даманский аралында бірнеше рет қарулы қақтығыстарға ұласқан ашық әскери қақтығысқа дейін өтті.

Диссертациялық зерттеу барысында біз КСРО аумағында жоғарыда аталған қарулы қақтығыстардың пайда болуы мен даму динамикасының негізгі кезеңдерін анықтадық.

Біздің ойымызша, олар бес негізгі кезеңнен өтті: бірінші кезең 1959-1960 жж (қақтығыстың басталуы); екінші кезең 1960-1966 жж (шиеленістің күшеюі); үшінші кезең 1966-1968 жж (қақтығыстардың басталуы); төртінші кезең 1968-наурыз, мамыр, тамыз 1969 жж (қақтығыстың күшеюі); бесінші кезең қыркүйек 1969-1970 жж жж. (соғыс кимылдарын деэскалациялау) (№10 кесте, 91-бет).

Бұл жағдайда КСРО үшін Оңтүстік-Шығыс шекараларында қалыптасқан маңызды әскери-саяси жағдайға байланысты жаңа күшті, стратегиялық жау нақты белгіленді.

Қазақ КСР аумағындағы кеңес-қытай шекарасындағы қарулы қақтығыстар сериясы кеңес басшылығын жедел-стратегиялық бірлестік – жаңа әскери округ – Қазақ КСР астанасы Алматы қаласында штабы бар Орта

Азия әскери округін құруға, сондай-ақ офицерлік кадрларды даярлау жөніндегі әскери оқу орнын – Маршал атындағы Алматы Жалпы әскери командалық училищесін ашуға итермеледі. Кейіннен әскери білім берудің флагманы болған и. Конева Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері үшін командирлік кадрлар даярлаудың негізгі ұстасы болды.

ҮШІНШІ ҒЫЛЫМИ НӘТИЖЕ.

Диссертациялық зерттеу нәтижесінде ХХ ғасырдың 60-жылдарының соңында КСРО құрамында болған Қазақ КСР-і ашық қарулы қактығыстар сериясына ұласқан кеңес-қытай шекарасындағы оқиғаларға объективті түрде тартылды деген қорытындыға келді.

Бір кездері бауырлас, Социалистік державалардың ашық қарсыласуына және олардың халықаралық қатынастарының нашарлауына кеңес-қытай шекарасының 22 даулы учаскесі себеп болды, олардың аумағы Қытай тарапы өз аумағы деп санады. 17 даулы учаске КСРО СМ КГБ Шығыс шекара округіне бағынатын болды оның құрамына Қазақ КСР кірді және оның аумағы бойынша 10 даулы учаске өтті. Осылайша, осы даулы учаскелердің басым бөлігі Қазақстан аумағында болды.

Диссертациялық жұмыста сипатталған қарулы қактығыстарға: Даманский аралында, Дулаты кенті мен Жаланапшкөл көлінің жанында қазақстандық жауынгерлер, Қазақстанның тумалары белсенді қатысты.

Осылайша, 26 қазақстандық жауынгер Даманский аралындағы қарулы қактығысқа тікелей қатысты. 1969 жылғы 2-15 Наурыз аралығындаевых қимылдарына 2 офицер және 24 сержант және Қазақстаннан қатардағы жауынгерлер қатысты.

Қазақстан жауынгерлерінің қатысушыларының бірігі Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алуымен бағаланды. Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 28 сәуірдегі № 2247 Жарлығында саны жағынан үш есе көп жаумен болған шайқастарда көрсеткен мужігі үшін Даман қарулы қактығысына қатысушылар Ұлы Отан соғысына қатысушыларға теңестірілді.

1969 жылғы 2-30 мамыр аралығында Дулаты кентінде қарулы қактығысты Қазақ КСР аумағында қазақстандық, КСРО СМ КГБ Шығыс шекара округінің қолбасшысы, Кеңес Одағының Батыры, майдангер, генерал-лейтенант М. К. Меркүловтың қолбасшылық таланты көрінді. Ол Даманский аралындағы сәтсіз тәжірибені және КСРО Қарулы Күштеріндегі Түркістан шекара әскерлері мен бөлімшелерінің ұйымдасқан өзара іс-қимылдан ескерді.

Дулатын операциясында тиімді үйлестіруді КСРО СМ КГБ Шығыс шекара округі әскерлері штабы бастығының орынбасары, қазақ халқының ұлы, полковник Б. Б. Байтасов тікелей ұйымдастырды.

Бірлескен үйлесімді іс-қимылдардың арқасында Кеңес әскерлері қысқа мерзімде осы бағытта Түркістан ВО күштерімен жаудан жоғары әскерлер тобын құрып, жаппа қару-жарақ түрлерімен, БМ-21 "Град" РСЗО-мен жаракташдыра алды. Мұның бәрі жауды одан әрі ашық дейтвий қимылдарынан бас тартуға мәжбүр етті.